

Ignatusha O. M. The religious life of Zaporizhzhya region during the German occupation (1941-1944)

The controversial process of religious revival in Zaporizhzhya region during the German occupation of 1941-1944 was characterized in this article. The organizational forms and restoration dynamics of religious organizations were shown. The church life dependence from German politics was also shown. Historical events inside the church life were shown in connection with the preceding and succeeding historical era.

Keywords: religious life, church, Zaporizhzhya region, the German occupation, politics, religious revival.

УДК 94:347.23 (=411.16)(477.81)"1941/1944"

Р. Ю. Михальчук

ВЛАСНІСТЬ ЄВРЕЇВ РІВНЕНЩИНИ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті окреслено обставини пограбування євреїв нацистським режимом під час Голокосту на Рівненщині (1941-1944 рр.). На основі архівних джерел висвітлюються акти контрибуції, грабунку цінних речей, примусового відбору рухомого та нерухомого, живого майна, землі у євреїв. Простежується роль єврейської власності у збагаченні Рейху, місцевих управ та посадовців Рівненщини.

Ключові слова: нацизм, єврейська власність, контрибуції, конфіскації.

Втілюючи плани по моральному та фізичному знищенню євреїв під час окупації, нацисти включали не лише безпосередню ліквідацію суб'єктів Голокосту, а й їх особливе правове становище, яке обмежувало та позбавляло соціально-економічних, політичних, культурних, релігійних прав, перетворювало жертв екстермінації в об'єкт принижень та переслідування. Однією із складових дискримінації євреїв була економічна та матеріальна сторона. Позбавлення власності, засобів для існування знижувало шанси на порятунок та виживання, було одним із засобів знищення жертв.

В зарубіжній історіографії питання власності євреїв на територіях окупованого СРСР досліджував І. Арад [1], а в контексті Катастрофи волинських євреїв – Ш. Спектор [2]. Багато відомостей про експропріацію майна євреїв містять спеціальні енциклопедичні довідники, присвячені Голокосту – американське [3], ізраїльське [4] та російське [5] видання. Українська історіографія Голокосту поки не приділяла достатньої уваги вивченню проблематики. В Рівненській області позбавлення права власності євреїв в контексті Голокосту на Західній Волині розглядав М. Гон [6]. Більше інформації подає його збірка джерел, присвячена Голокосту на Рівненщині [7]. Серед інших джерел, що використані в дослідженні, важливими є спогади євреїв. Широкий пласт інформації подає в своїх мемуарах рівненська єврейка В. Барац [8]. Однак, найцінніші відомості належать архівним установам – архіву Яд Вашем (м. Єрусалим, Ізраїль), Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України, і в найбільшій мірі – Державному архіву Рівненської області. За мету даної статті ми ставимо з'ясувати становище євреїв, що опинилися без засобів до існування та долі їхнього майна під час подій Другої світової війни.

Економічна експансія Рейху була однією з визначальних рис нацистського режиму. Особливий інтерес становило єврейське майно, що переходило у власність держави. Від початку окупації на євреїв були накладені контрибуції, найпоширенішим видом яких стали гроші та дорожочінні металами (передусім золото). Крім того, побори здійснювалися і в натуральному вигляді (одяг, хутра, цінні речі). Контрибуції не були одноразовим актом, а проводилися по кілька разів, а їх розмір залежав від чисельності єврейської громади. В Дубровиці спочатку вимагали 10 кг золота, наступного – 20 кг. Поскільки зібрано було лише 12 кг – решту вимагали радянськими грошима [9, 89-91]. В Рокитному слід було здати 30 рублів з людини, з яких 10% мало було золото [10]. Прикладом поборів може служити м. Сарни, де за даними Халепо контрибуція накладалася тричі після попереднього пограбування [11, с. 452]. Підраховано, що Рівному, за весь період окупації, євреїв змусили здати контрибуції на 12 млн. руб. [12].

Крім грошей, побори здійснювалися металами та цінними речами. З 3 по 30 червня 1942 р. євреї Рівненського р-ну повинні були здати всі наявні кольорові метали (бронзові, мідні, цинкові, нікелеві, олов'яні виробы) [13, арк. 15]. В Здолбунові крім золота, марок, одягу, шуб здача проводилася каракулем та відрізами тканин [14, арк. 117]. В Млинові забирали велосипеди, швейні машинки, меблі [55, р. 1429]. Крім того, євреїв змусили здавати теплі речі для німецької армії (шерстяні та шкіряні рукавиці, пальта, жилетки, шарфи та ін. [16, арк. 56]. Якщо збір теплих речей для німецької влади виглядав добровільним проханням, то для євреїв це був примус.

Загалом, до вересня 1942 р. конфіскація власності євреїв Рівненщини була завершена. На директиву Міністерства східних областей від 7 вересня 1942 р. щодо конфіскації єврейських речей, Е. Кох відповів відмовою, оскільки це він зробив раніше. Цінності конфісковані, а решта майна, зокрема, мебель, використовувалася його установами. Частина речей спалена, а золото відправлено в Берлін» [17, с. 60].

Перші надходження єврейських цінностей в управління воєнних трофеїв Головного казначейного рейхсбанку Німеччини почали надходити вже в липні-серпні 1941 р. В документах рейхсбанку збереглося близько 30 записів про розміри контрибуції. Одним з перших став вантаж з Рівного і Острога в кінці жовтня 1941 року вагою в 2,5 т. В листопаді нові транспорти з Рівного і Львова були вагою 2,3 т і 866 кг [18, с. 456].

Слід зазначити на особливе збагачення Рейху завдяки Західним областям УРСР, де господарювання радянської влади не було таким довготривалим, як в Наддніпрянській Україні, тому у волинських євреїв збереглося більше матеріальних благ, ніж в тих, що проживали на територіях УРСР до 1939 р. Крім того, чимало цінностей збереглося у синагогах, адже постановою про насильне вилучення молитовних приміщень у Рівненській та Волинській областях була ухвалена лише 4 червня 1941 р. [19, с. 113].

Побори євреїв збагачували не лише бюджет управ, а й низових функціонерів. Процедура приймання майна давала можливість маніпуляцій. В Рівному здача грошей та золота не фіксувалася і не реєструвалася, квитанції не видавалися. За спогадами єврейки В. Барац, найкращі речі приймаючий чиновник клав собі в карман [20, с. 14].

Поряд з напівлегальною контрибуцією процвітав звичайний грабунок, поєднаний з фізичним насиллям. В серпні 1941 р. у лікарки Р. Шухман офіцер Мюллер забрав інструменти та особисті речі, а її вигнав з квартири, а в лікаря Л. Табачника відібрано костюми, часи, мило та посуду [21, арк. 8-9].

Грабунок євреїв супроводжувався під час всього періоду окупації, в т.ч. і в гетто. У вересні 1942 р. у Варковицьке гетто вірвалися 4 українські поліцейські, які привласнили речі (туфлі, пальто, міхову шубу) [22, арк. 43].

В розпорядженні А. Розенбергу А. Гітлер від 1 березня 1942 р. зазначав, що винуватцями війни є «євреї, франко-масони і близькі до них ідеологічні противники націонал-соціалізму», тому слід перевіряти бібліотеки, архіви, масонські ложі та конфіскувати їх власність для в науково-дослідної роботи для виконання завдань націонал-соціалістичної партії в галузі ідеології [23, с. 32]. В наказі зазначалося, що такому ж розподілу підлягають і культурні цінності, які є власністю євреїв [24, с. 94].

Нерухома власність представляла окремий інтерес. Нацистська експропріація якісно відрізнялася від радянської націоналізації 1939-1941 рр. Тоді критерієм відбору майна виступала належність до класу експлуататорів-можновладців, «нетрудового елементу» [25, арк. 12-13], а за німецької влади визначальним був ідеологічний фактор.

Євреї використовували своє право оскаржувати неправомірні дії радянської влади, в той же час за нацизму це виключалося. В лютому 1941 р. у Володимирці повернуто будинок С. Епельбауму (6 кімнат, 2 кухні – 165 кв. м.) [26, арк. 9]. Деякі євреї звільнялися від оподаткування будинків, що було на прикладі І. Бичика з Дубровиці, який був сліпий, а його жінка 10 років була паралізована. Коли ж він написав аналогічне прохання за німецької влади в лютому 1942 р. – отримав відмову, а борг у розмірі 381 крб. 40 коп. слід було негайно ліквідувати [27, арк. 146 зв.].

Щоб отримати єврейський будинок, місцеві жителі писали заяви. М. Тихонович з Дубровиці просив замешкати в хаті Хасі Шварцблят бо власної хати не мав і хотів в найближчому часі одружитися. Інший житель міста просто просив «видержавити» хату Хасі Шохвирт [28, арк. 98-99 зв.] тощо.

В деяких випадках жителі не чекали, доки євреї звільнять потрібні їм будівлі, а пропонували це зробити відповідним органам. У вересні 1941 р. костопільчанин К. просив надати кімнату та кухню К. Зигерової, «яка може перебратися до своєї єврейської сім'ї». Виселення єврейки з дому заявник аргументував тим, що він не має можливості проживати у власній квартирі, «потому що кухні не маю, а комната сира та дуже холодна» [29, арк. 2].

Потреба націоналізації будівель (більшість єврейських) в Рівному була наслідком статусу міста, що було центром Райхскомісаріату. Тут знаходилися основні інституції РКУ. Тому розстріл євреїв на початку листопада 1941 р. пояснюється потребою звільнення приміщень для розміщення нацистської адміністрації [30, р. 1100].

Крім того, в євреїв забиралися приміщення та інвентар підприємств після заборони створювати єврейські підприємства. Реманент та звільнені будівлі передавалися неєврейським жителям. В грудні 1941 р. А. Корзун та О. Стельмах з Рівного дістали дозвіл гебітскомісара на урхомлення колишньої «жидівської» кузні [31, арк. 57].

Особливу цінність становила земельна власність та живе майно (худоба, птиця). Вже в лютому 1942 р. районні управи на Рівненщині повинні були «негайно списати всю жидівську земельну власність». Тоді ж за наказом керівника загального відділу гебітскомісаріату м. Рівного Крижанівського заперечувалося право на «самостійність жидівського господарювання в будучності» [32, арк. 28]. В спеціальних реєстрах обліковувалося живе майно. Також інформацію отримували за допомогою перепису населення. Після реєстрації та фіксації домашніх тварин почався етап вилучення. 17 листопада 1941 р. Дубровицька міська управа зобов'язувала єврейську раду здати всі єврейські кози та коні. Через два дні виходить аналогічне розпорядження щодо возів, упряжі, рільничого приладдя [33, арк. 74]. Таким чином, вилучення власності євреїв на території Рівненщини розпочалося відразу після окупації краю та тривало до весни 1942 р.

Для продажу майна місцеві управи створювали спеціальні комісії. В Костополі з 6 чол. така була створена 13 жовтня 1941 р. [34, арк. 1]. Заяви «прохачів» були стандартними: «Прошу видати дозвіл на придбання залишених жидами речей». Часто їх писали працівники управ. Якщо секретарю будівельного відділу Й. Пріху (м. Костопіль) достатньо було для сина «пару черевик та кальоші», то друкарка Є. Балевиц зажадала «пальто зимове, костюм, 3 пари панчох, 2 хустки на голову, 2 комплекти білизни, чорний фартух до праці, торібки (портелі), 3 паски і 3 ковнірчики до суконок, ватню ковдру з двома підтинками, валізку» [35, арк. 57-59]. Прохання обох задоволено. Багато заяв місцевих жителів фіксується після акцій знищення. В Костополі через 2 дні після трагедії, 28 серпня 1942 р. селянин виявив бажання купити «жидівські» коні, так як його власного коня мобілізували і «без коня будто не сам» [36, арк. 73-74].

В деяких випадках жителі краю мали можливість отримати єврейське майно безкоштовно. 17 липня 1941 р. в Рівненській міській управі створено відділ суспільної опіки, завданням якого стало піклування над сиротами, пристарілими, безхатченками [37, арк. 4-5]. Ці ж функції та функції Червоного Хреста виконували МІС – місцеві інституції самопомоги. Згідно оголошення д-ра Беєра від 21 листопада 1942 р. районні управи повинні були сприяти організації грошовими коштами та матеріальними речами [38, арк. 33 зв.-34]. Зокрема, йшлося, що всі, хто знайшов «жидівські запаси», повинні передати в МІС за розпискою [39, арк. 48].

В заявах на єврейське майно жителі вказували труднощі в матеріальному становищі. Робітники механічної майстерні О. Зуєв та М. Чоґінов з Костополя 10 жовтня 1941 р. просили виділити їм єврейські речі. Перший – взуття, одяг (верхній та спідній), постіль та койку. Другий до цього переліку додав шкаф, шкафік на посуду. Потребу в речах О. Зуєв обґрунтував, як «немаю нікого и нічого, крім того, що маю на собі» [40, арк. 4]. Колишній полонений В. Сорока просив «близну та убрання», бо його випустили з табору військовополонених «майже голого» (16 грудня 1941 р.) [41, арк. 209]. Мешканець с. Грушвиці. Ф. Бухтинов від 11 березня 1941 р. просив дати «якійсь річі з бувшого жидівського майна», бо дуже бідний і має жінку з 6-и дітьми [42, арк. 7]. Часто в заявах простежується злиденне становище цілої родини.

Серед заявників м. Рівне були різні національності. Переважали українці, однак були росіяни, поляки, чехи і навіть німці. Наприклад, вдова, безробітна Наталія Герман 11 грудня 1941 р. в міській управі Рівного на зиму для дітей просила взуття [43, 221]. Отже, не все німецьке населення часів окупації було в привілейованому становищі та жило в достатку.

Прохання отримати майно стали настільки частими, що це відзначав гебітскомісар Беєр. В січні 1942 р. він доручив перевіряти такі заяви і лише тоді задовольняти «найконечніші потреби» [44, арк. 82]. Однак відмовляли в небагатьох випадках. Аналіз 399 заяв від 6 січня по 5 березня 1942 р. свідчить, що за три місяці назадовільнили прохання лише 4% (16 осіб) [45, арк. 1-9 зв.]. Були випадки, коли жителі самі відмовлялися від своїх заяв.

Крім фізичних осіб, «жидівські шмаття» просили і державні установи. Такі прохання зафіксовані від Рівненського театру, міського водогону, лікарні в Тютюковичах, санвідділу Рівненської міської управи тощо.

Не завжди розподіл власності проходив прозоро. В Зарічному єврейське майно спочатку поділили між собою голова села з представниками комісії, а решта була продана та відправлена в район [46, арк. 26]. Інколи представники управ не поспішали передавати майно в МІС, як це було з заступником голови Клеванського р-ну Бжезіцьким [47, арк. 10].

Досить складно підрахувати вартість втраченого єврейського майна. Спосіб фіксації збитків у актах НДК не залишає можливості точного аналізу. Загальноприйнятою практикою була фіксація збитків, нанесених «німецько-фашистськими загарбникам мирному населенню», маючи на увазі всіх радянських громадян. Лише в деяких документах зазначаються євреї. В Острозькому р-ні складено два окремі списки – на українців і євреїв, де вказувалися втрачені лише від житла, на відміну від Тучина, де враховано домашню птицю (кури), продовольство і т.д. [48, арк. 94-96 зв.].

По м. Острогу існують окремі списки постраждалих громадян з єврейськими прізвищами. Загальні втрати по 364 єврейським прізвищам, підраховані нами, становлять 7 034, 6 тис. руб. [49, арк. 95-104 зв.].

В інших списках докладніше зазначено збитки, вказуючи євреїв. Такою була корецька сім'я Вольфа Фтікельштейна з 12 чоловік. В акті зазначено, що всі загинули від рук фашистів. Серед збитків – будівлі в 120 кв. м., 360 кв. м. та 80 кв. м. Загинули корова і дві кози [50, арк. 100-104 зв.].

В Корецькому районі в акті-списку зафіксовано всього 27 позицій вбитих сімей єврейського населення. Однак збитки розписані докладно, включаючи вартість будівель, затрати на відновлення, вартість худоби (близько половина мали велику та малу рогату худобу, коней), збитки продуктів, затрати на домову власність, майно зруйнованого дому, інші види збитків. Окремою колоною фіксувалися загальні збитки. Згідно наведених даних вони становили 7867100 руб. [51, арк. 35-46].

В м. Березно в акті-списку від 20 серпня 1944 р. вказано громадян єврейської національності. Серед загальних збитків у 187 402 340 руб., єврейські становили 83 120 000 [52, арк. 55]. В Рокитнівському р-ні зафіксовано близько 130 єврейських прізвищ – від 5 тис. руб. (Г. Гринберг) до 139 тис. руб. (Е. Найбер) [53, арк. 3-5 зв.]. У Червоноармійському р-ні таких близько 120 чол. [54, арк. 13-16 зв.].

Так само способи фіксації збитків не дозволяють дослідити точні матеріальні втрати синагог. Так, в акті по Мізоцькому р-ну дається загальна сума в 1590647 руб., що включало православні храми, католицькі костели та синагоги [55, арк. 158]. В м. Корець за перші 10-12 днів окупації загальні збитки 16 синагогам становили 7098000 руб. [56, арк. 75 зв.].

В м. Остріг збитки оцінюються в 7453,3 руб., Тучинському р-ні – 2668,3 руб. (7 синагог). 13 травня 1943 р. в Деражному спалено 2 синагоги, на відбудову яких потрібно було 990,022 руб., а збитки синагоги в Людвиполі – 279 руб [57, арк. 1-4]. В Рівному з 22 синагог повністю знищено або розібрано 17, а 5 залишилося в напіврозібраному стані [58, арк. 6].

Таким чином, грабунок євреїв, націоналізація їхньої власності носили масовий характер вже з початку окупації краю. Контрибуції, експропріація рухомого і нерухомого майна мали на меті позбавити євреїв засобів до існування. Власність євреїв була надійним джерелом прибутку для місцевих та центральних органів управління, нею наживалися функціонери різних рівнів, місцеві жителі отримували її через місцеві органи влади та інституції самопомоги на платній та безоплатній основі. Не піддаються точній оцінці загальні втрати євреїв, що пов'язано з особливостями фіксації збитків радянськими державними комісіями. Ці втрати були найбільшими з-поміж інших груп, адже євреям було заборонено право на власність, а серед інших національностей вони перебували в найгіршому правовому становищі.

Джерела та література

1. Арад И. Разграбление еврейской собственности на оккупированных территориях Советского Союза / И. Арад // Проблемы Холокоста: научный журнал. – Вып. 1. ВБФ НПЦ «Ткума», Запорожье: Премьер, 2002. – С. 5-39; Арад И. Разграбление нацистской Германией еврейского имущества на оккупированных территориях СССР / И. Арад. – С. 119-153. – Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/pdf/yad_vashem_studies/arad_1.pdf
2. Spector S. The Holocaust of Volhynian Jews. 1941 – 1944 / S. Spector. – Jerusalem, 1990. – 383 p.
3. Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe / vol. ed. Martin Dean, Washington: Indiana University Press, 2012, Volume 2.
4. The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos During the Holocaust / Editorin Chief: Guy Miron; Co-editor: Shlomit Shulhani. Jerusalem: Yad Vashem, 2009, Volume 1.
5. Холокост на территории СССР: энциклопедия / гл. ред. И.А. Альтман. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН): Научно-просветительный центр «Холокост», 2011. – 1143 с.
6. Гон М. Голокост у Західній Волині / М. Гон // Голокост і сучасність. Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – 2002. – № 5. – вересень-жовтень. – С. 6-7.
7. Гон М. Голокост на Рівненщині (Документи і матеріали) / упоряд. М. Гон / . – Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 120 с.
8. Барац В. Бегство от судьбы. Воспоминание о геноциде евреев на Украине во время второй мировой войны / В. Барац. – М.: «Арт-Бизнес-Центр», 1993. – 148 с.
9. Капась І. Гетто у Дубровиці за матеріалами архівно-кримінальної справи Хаїма Сигала / І. Капась // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. Науковий часопис. – 2012. – № 1 (11). – С. 78-103.
10. Таргонський М. Сторінки історії єврейського Голокосту у Рокитному /М. Таргонський // Рокитнівщина. – 2005. – 13 квітня. – № 30 (6439). – С. 3.
11. Холокост на территории СССР: энциклопедия / гл. ред. И.А. Альтман. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН): Научно-просветительный центр «Холокост», 2011. – 1143 с.
12. Арад И. Разграбление нацистской Германией еврейского имущества на оккупированных территориях СССР / И. Арад. – С. 119-153. – Режим доступа: http://www.yadvashem.org/yv/ru/pdf/yad_vashem_studies/arad_1.pdf
13. Державний архів Рівненської області (надалі ДАРО), ф.Р.-22, оп.1, спр.4, 72 арк.
14. ДАРО, ф.р-534, оп.1, спр. 3, 213 арк.
15. Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe / vol. ed. Martin Dean, Washington: Indiana University Press, 2012, Volume 2.
16. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 233, 67 арк.
17. Гончаренко О. Правове становище єврейського населення напередодні знищення: Генеральний округ Київ / О. Гончаренко // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск II. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», Запоріжжя: Прем'єр, 2005. – С. 51-64.
18. Холокост на территории СССР: энциклопедия / гл. ред. И.А. Альтман. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН): Научно-просветительный центр «Холокост», 2011. – 1143 с.
19. Півоварчук В.М. Деякі аспекти україно-польських взаємин (1939-1941 рр.) / В.М. Півоварчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – С. 108-115.
20. Барац В. Бегство от судьбы. Воспоминание о геноциде евреев на Украине во время второй мировой войны. – М.: «Арт-Бизнес-Центр», 1993. – 148 с.
21. ДАРО, ф.Р.- 658, оп. 1, спр. 2, 27 арк.
22. ДАРО, ф.Р.-2771, оп. 2, спр. 2370, 58 арк.
23. Кот С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час другої світової війни (1941-1944 рр.) / С. Кот // Краєзнавство, науковий журнал. – К.: Вид-во Телесик. Вип. 1-2, 2010. – С. 30-41.
24. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / За ред. П. М. Костриба, С. Д. Пількевича, Ф. П. Савченка. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.
25. ДАРО, ф.Р. – 86, оп. 1, спр. 2, арк. 141.
26. ДАРО, ф.Р. – 204, оп. 1, спр. 9, 18 арк.
27. ДАРО, ф.Р.-293, оп. 2, спр. 1, 288 арк.
28. ДАРО, ф.Р.-293, оп. 2, спр. 5, 111 арк.
29. ДАРО, ф.Р.-29, оп. 3, спр. 1, 3 арк.
30. The encyclopedia of Jewish life before and during the Holocaust. Volume II. К – Sered. Yad Vashem. Jerusalem. New York University Press. Washington Square, New York.
31. ДАРО, ф.Р-33, оп. 6, спр. 67, 261 арк.
32. ДАРО, ф.Р-52, оп. 4, спр. 15, арк. 28.
33. ДАРО, ф.Р- 293, оп. 2, спр. 2а, 89 арк.
34. ДАРО, ф.Р.-23, оп. 1, спр. 18, 6 арк. 1.
35. ДАРО, ф.Р-29, оп. 1, спр. 3, 90 арк.
36. ДАРО, ф.Р-29, оп. 1, спр. 22, 96 арк.
37. ДАРО, ф.Р-70, оп. 1, спр. 1, 7 арк.
38. ДАРО, ф.Р-22, оп. 1, спр. 4, 72 арк.
39. ДАРО, ф.Р-79, оп. 1, спр. 5, 53 арк.
40. ДАРО, ф.Р-29, оп. 1, спр. 3, 90 арк.
41. ДАРО, ф.Р-33, оп. 6, спр. 13, 361 арк.
42. ДАРО, ф.Р.-72, оп. 1, спр. 7, 121 арк.
43. ДАРО, ф.Р-33, оп. 6, спр. 13, 361 арк.
44. ДАРО, ф.Р-33, оп. 7, спр. 291, 234 арк.
45. ДАРО, ф.Р-33, оп. 6, спр. 13, 361 арк.
46. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 3212, 57 арк.

47. ДАРО, ф.Р-26, оп. 1, спр. 20, 171 арк.
48. ДАРО, ф.Р- 658, оп. 1, спр. 31, 97 арк.
49. ДАРО, ф.Р-288, оп. 1, спр. 13, 104 арк.
50. ДАРО, ф.Р-315, оп. 1, спр. 2, 191 арк.
51. ДАРО, ф.Р.-315, оп. 1, спр. 2, 191 арк.
52. ДАРО, ф.Р-658, оп. 1, спр. 3, 55 арк.
53. ДАРО, ф.Р-312, оп. 1, спр. 1, 19 арк.
54. ДАРО, ф.Р-311, оп. 1, спр. 1, 25 арк.
55. ДАРО, ф.Р-289, оп. 1, спр. 3, 160 арк.
56. ДАРО, ф.Р-315, оп. 1, спр. 2.
57. Yad Vashem Archives. M.33. State archives of the Russian Federation (GARF, Moskva). Ф.Р.-7021, оп. 71, спр. 88, 150 л.
58. ЦДАВО України, ф-337, оп. 26, спр. 49, 9 арк.

Михальчук Р. Ю. Собственность евреев Ровенщины во время нацистской оккупации (1941-1944 гг.)

В статье очерчены обстоятельства ограбления евреев нацистским режимом во времена Холокоста на Ровенщине (1941-1944 гг.) На основе архивных источников освещаются акты контрибуций, грабежа ценных вещей, принудительного отбора движимого и недвижимого, живого имущества, земли у евреев. Прослеживается роль еврейской собственности в обогащении Рейха, местных управ и должностных лиц на Ровенщине.

Ключевые слова: нацизм, еврейская собственность, контрибуции, конфискации.

Mykhalchuk R. Yu. Property of Rivne region Jews during the Nazi occupation (1941-1944)

The paper outlines the circumstances robbing Jews by the Nazi regime during the Holocaust in Rivne region (1941-1944). Based on archival sources, specific acts of indemnities, looting valuables, forced selection of movable and immovable, property of the living, the land of the Jews. There has Jewish ownership role in enhancing Reich, local management and officials of Rivne.

Keywords: Nazism, Jewish property, indemnity, forfeiture.

УДК 94(477)–053.2"1945/1950"

О. В. Гавриш

УЧАСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ У ВІДНОВЛЕННІ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УРСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945 – ПОЧАТОК 1950-х рр.)

На основі вивчення архівних джерел, матеріалів періодичної преси та спогадів очевидців у статті висвітлюється та аналізується раніше малодосліджена та на сьогодні досить актуальна проблема використання дитячої праці у відновленні промислового потенціалу радянської України у перші повоєнні роки. Особливу увагу автор звертає на форми участі неповнолітніх у відбудовчих роботах, матеріально-побутове та нормативно-правове забезпечення праці юних робітників у досліджуваній період. Доведеними є факти питомого внеску праці підлітків та неповнолітніх у процес відбудови промислового комплексу радянської України у 1945 – на початку 1950-х років.

Ключові слова: післявоєнні роки, неповнолітні, державна система трудових резервів, ремісниче училище, залізничне училище, школа фабрично-заводського навчання.

Друга світова війна є одним із трагічніших моментів в історії українського народу. Війна не знала віку. Часи воєнного та післявоєнного лихоліття ставили високі вимоги не тільки до дорослих, а й до дітей. Здавалось би, дитинство є найбезтурботнішим періодом людського життя. Проте, ми не можемо цього сказати про дитячі роки покоління дітей війни, які у повоєнні часи вимушені були достатньо швидко подорослішати, аби замінити своїх загиблих на фронті батьків. Мільйони неповнолітніх та підлітків працювали понаднормово у нелюдських умовах.

На сьогоднішній день, в українській історичній науці звернення до проблеми використання дитячої праці у післявоєнній відбудові УРСР зумовлено двома факторами: по-перше, загальною гуманістичною направленістю вітчизняного історіографічного процесу; по-друге, актуальністю цієї тематики для розбудови України, адже формування сучасної системи соціального захисту дитинства в державі не є можливим без урахування досвіду минулих років.

Історіографічний комплекс із досліджуваної теми не є чисельним. Серед українських науковців питанням участі дітей та підлітків у відбудовчих роботах займаються такі дослідники, як Г. Голиш [1], М. Лобода [2], Я. Овчиннікова [3] та інші. Проте більшість аспектів залишаються поза увагою вітчизняної науки. Одним із таких питань є використання дитячої праці у відновленні промислового потенціалу УРСР у післявоєнні роки. У зв'язку з цим метою даної статті є комплексне висвітлення вищезазначеної проблеми. Серед завдань роботи ми виділяємо такі, як вивчення основних форм залучення дітей та підлітків до відбудовчого процесу, аналіз матеріально-побутового та нормативно-правового забезпечення праці юних робітників.